

Két korpuszok vallomása

1. Témaválasztás, források, célok. – A címbeli egyeztetési forma ma szokatlan, sőt szabálytalan. Azért választottam ennek ellenére, hogy felidézsem vele azt a diakrón küzdelmet, amely az ómagyar kortól kezdve sok évszázadon át folyt a mennyiségjelző utáni számhasználatban.

A mennyiségjelzőt követő jelzett szó egyes száma a magyar nyelv közismert tipológiai jegye, alapnyelvi öröksége. A többes számú, értelmi egyeztetés az ómagyarban latin hatásra jelent meg. Még a 19. században is el nem hanyagolható vetélytársként élt az alaki, egyes számú egyeztetés mellett. A 20. századi köznyelvben azonban már csak egyrészt bizonyos összetett szavak és frazeológiai egységek őrizték meg (például: *háromkirályok, mindenszentek; minden körülmények között, minden idők legjobbjá*), másrészt a mennyiséget kifejező jelzők és jelzőszerű szavak némelyike után (*összes, többi, némely, csupa* stb.) kisebb-nagyobb mértékben megmaradt az ingadozás. (A 20. századi egyeztetési normával, a kivételekkel és az említett ingadozással kapcsolatban részletesebben l. pl.: Rácz 1968: 343, 1980: 260, 1991: 56; Tompa 1985a, 1985b; valamint: Imre 1953, Elekfi 1955.) – Egyes nyelvjárásokban az utóbbi száz évben is megfigyelhető a többes számnak a köznyelvinél jelentékenyebb alkalmazása (pl.: Rácz 1980: 260–4, 1991: 58; Hegedűs 2001: 366; Dömötör 2011: 162).

Az egyes és többes számot váltakoztató jelzős szerkezetek történetét a közelmúltban Dömötör Adrienne (2011) tekintette át. Vizsgálata, amelyet részletes, igényes elméleti és módszertani bevezetővel, valamint a szakirodalmi előzmények kritikai szemléjével alapozott meg, a kései ómagyar kortól a 19. század közepéig tartó időszakra terjedt ki. Elemzéséhez terjedelmes és változatos összetételű anyagot gyűjtött össze és dolgozott fel.

Az a vizsgálódás, amelynek az eredményeit a következőkben bemutatom, az ő kutatásához kapcsolódik; nem korrigálásra, valamiféle ellenvélemény megfogalmazására törekedve, hanem a kiélezítés szándékával.

Elemzésemnek másféle célja is van: két korpusz „kipróbálása” és anyaguk hasznosítása. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében az utóbbi években többféle adatbázis készült és épül tovább. (Az érdeklődők az intézeti honlapon tájékozódhatnak róluk: <http://www.nytud.mta.hu/adatb/index.html>.) Egy részük persze arra is szolgál, hogy kielégítse a kutatók és a nagyközönség kíváncsiságát apróbb, alkalmi kérdésekben, de természetesen maguk is jelenthetik egy-egy nyelvészeti vizsgálat alapanyagát. Ezúttal az utóbbi funkcióban szeretném „meghallgatni” két korpusz vallomását: az egyik a Magyar generatív történeti mondatban (É. Kiss szerk. 2014) írásával kapcsolatban létrehozott és bővülő Ómagyar korpusz (= ÓmK.: <http://omagyarkorpusz.nytud.hu/>); a másik pedig a Történeti magánéleti korpusz (= TMK.: <http://tmk.nytud.hu/> és http://tmk.nytud.hu/2/userguide_nav.html), középmagyar kori periratok és misszilisek morfológiailag elemzett adatbázisa. (A TMK. Dömötör Adrienne irányításával egy kutatócsoport munkájaként jött létre, és a K 116217-es számú OTKA-projektum keretében fejlődik tovább; a csoport tagjaként írásom ehhez a projektumhoz kapcsolódik.)

Abban az elhatározásomban, hogy a mennyiségjelző utáni számhasználat történeti vizsgálatához ezúttal két elektronikus korpuszt hívok segítségül, tagadhatatlanul szerepet játszott a gyors adatgyűjtés vonzó lehetősége. Emellett úgy gondoltam, hogy az adatbázisok anyaga hasznos kiegészítője lehet a Dömötör Adrienne által vizsgáltkak: az ÓmK. olyan kódexeket is tartalmaz, amelyek az ő gyűjtésében nem szerepeltek; a TMK. pedig olyan műfajokból kínál tekintélyes adatmennyiséget, amelyeknek az ő középmagyar korpuszában viszonylag csekély volt a részesedésük.

A két korpusz anyagával nemcsak a Dömötör-féle elemzést kívántam kiegészíteni, hanem saját korábbi felméréseimet is, amelyekben (központi, illetve résztémaként) az *összes, többi, némely, csupa* szavak utáni ingadozó egyeztetés történetével foglalkoztam (Horváth 2013a, 2013b).

Nem hallgathatom el, hogy a két elektronikus korpusz alapján való vizsgálódásnak hátrányai is vannak. Az egyik a részlegesség, ideiglenesség; ez főleg az ÓmK.-val kapcsolatos. Az ÓmK. ugyanis egyelőre 11 ómagyar kódexnek a keresésre alkalmas anyagát tartalmazza; ez a fennmaradt magyar nyelvű kódexek számának körülbelül a negyede. Mivel a kódexek a mennyiségjelzők utáni számhasználatot tekintve meglehetősen változatosak, könnyen lehet, hogy a korpusz bővülésével a mostani összkép erősen módosul majd. Az ÓmK.-ban kisebb szövegméleket is találunk, ezek azonban nem kínálnak a statisztikát jelentősen befolyásoló adatmennyiséget. – A TMK. szintén nem lezárt, hanem bővülő korpusz, a lehetőségekhez képest azonban már eddig is bőséges anyagot tartalmaz a középmagyar kor mindhárom évszázadából (16–18. század), így nem tartom valószínűnek,

hogy az adatbázis további építése a mennyiségjelzők utáni számegegyeztetés arányait illetően nagy meglepetésekkel szolgálhat. – Véleményem szerint a két korpusz adatállománya már most is felmérésre érdemes; az említett ideiglenesség nem teszi ezt a munkát feleslegessé, noha az eredmények értékelésében kétségtelenül óvatosságra int.

Valamelyest hátránynak tekinthető az ÓMK. és a TMK. szövegei közötti műfaji különbség is. Ha ugyanis a mennyiségjelzős szerkezetek számegegyeztetése szempontjából eltérést találunk a két korpusz összképe között, akkor nem tudhatjuk biztosan, hogy tisztán diakrón változással van-e dolgunk, vagy inkább a műfajok természetében kell-e keresnünk a differencia okát.

A bevezetés lezárásaként néhány technikai jellegű megjegyzést szeretnék tenni. – A korpuszokban szereplő forrásokat a példák idézésekor és gyakran a folyó szövegben is rövidítésükkel említtem. Írásmat nem akartam ezeknek a rövidítéseknek a feloldásával és a hozzájuk tartozó bibliográfiai adatokkal terhelni, megnyújtani; ezek a tudnivalók a korpuszok lelőhelyein megtalálhatók. – Az ÓMK.-beli kódexek adatait és lapszámozását szükség esetén (nyomatott kiadásukban ellenőrizve őket) átigazítottam a nyelvtörténeti szakirodalomban megszokottabb formára. – A táblázatokban a százaléktételeket csak ott tüntetem fel, ahol a rovatbeli adatok összege legalább 10.

2. A vizsgálat szereplői és az anyag megrostálása. – Dömötör Adrienne részben magukat a szövegeket olvasva, részben a Debrecenben kiadott nyomtatott adattárak segítségével gyűjtötte össze elemzésének az alapanyagát (vö. Dömötör 2011: 164).

Nekem az elektronikus korpuszokból dolgozva más utat kellett választanom. Mivel azok a szövegek, amelyekben keresgélni lehet, a korpuszokban szófaji-morfológiai elemzettségük szerint vegyes stádiumban vannak, azt tartottam célszerűnek, ha a keresőkérdéseimet nem szófaji címkék alapján, hanem a normalizált (mai formára átvitt) jelzők mint keresőszók alapján teszem fel. A keresőfelület megfelelő rovatába tehát beírtam például a „három” vagy a „sok” szóalakot, a program pedig a korpuszban talált adatok listájával válaszolt.

Ezt a módszert alkalmazva persze le kellett mondanom arról, hogy a korpuszok minden mennyiségjelzős szerkezetét biztosan megtaláljam, hiszen nem tudhattam előre, melyek azok a szavak, amelyek mennyiségjelzői (vagy olyanféle) funkcióban szerepelnek bennük. Kénytelen voltam tehát meghatározni azoknak a szavaknak a (természetesen korlátozott) körét, amelyeket bevonok a keresésbe. Magától értetődően törekedtem arra, hogy olyan keresőszavakat válasszak, amelyek a korpuszokban nagyobb valószínűséggel fordulnak elő, mint más lehetséges jelöltek.

Logikusnak és megalapozottnak gondolom azt a feltételezést, hogy a határozott számnevek közül az egyes helyi értékű és a kerek számok felbukkanására nagyobb esély van, mint másfélkére. Ennek alapján a következő húsz határozott számnevet vontam be a keresőszavak körébe: *két, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz, tizenkét, húsz, harminc, negyven, ötven, hetven, nyolcvan, kilencven, száz, ezer.* (Az egy kihagyása természetes, hiszen nem ad lehetőséget a többes szám használatára.) – Azt hiszem, joggal remélem, hogy ha akadnak is a korpuszokban más határozott számnévi jelzők (amelyek így kirekednek a vizsgálatból), összességükben sem befolyásolhatnák lényegesen a statisztikai összképet.

A mennyiségjelzői (vagy azzal rokon) szerepű szavak másik csoportját Dömötör Adrienne (2011: 161) a „nem határozott számnévi jelzős szerkezetek” névvel összefogott szintagmák alkotórészeként kezelte. Ebbe a csoportba határozatlan számnevek, számnévi névmások, a mellékeveknek, a számneveknek és a névmásoknak a határozónájához tartozó szavak tartoznak; hozzáteszem, hogy olyan szavak is, amelyek voltaképpen nem mennyiségjelzők, de azokhoz többé-kevésbé hasonló szerepet játszanak a számegegyeztetés irányításában (*némely, csupa*). Ebből a második körből szintén húsz elemet vontam be a vizsgálatomba: *sok, több* (mint a *sok* középfoka, illetve 'többi' jelentésben), *kevés, számos, számtalan, annyi, ennyi, hány, mennyi, ahány, amennyi, minden, valahány, valamennyi, néhány, sokféle, mindenféle, többi, némely, csupa*.

A keresőszóknak kívül a találatok megrostálására is szükség volt, ezért a találati listák elemeit egyenként végig kellett nézmem, két okból is. Egyrészt természetesen azért, hogy kiszűrhessem azokat az eseteket, amelyekben a keresőszó nem jelzői funkciójú. Másrészt pedig azért, hogy – Elekfi László (1955), E. Abaffy Erzsébet (1964: 157–61) és Dömötör Adrienne (2011: 162–3) módszertani elvét és példáját követve – érvényesíthessem a szerkezeti alaptag megszámlálhatóságának szem-

pontját, „hiszen nem mindegy, hogy az adott főnév egyáltalán képes-e a számbeli váltakozásra. Ha erről megfeleledkezünk, téves következtetéseket vonhatunk le az arányokra és diakrón változásaikra nézve” (Horváth 2013a: 73).

A megszámlálhatatlannak, ezért a statisztikából kihagyásra ítéltnek a típusai a lényegyet tekintve megfelelnek Dömötör Adrienne csoportjainak (a részleteket l. Dömötör i. h.). Akadnak közöttük például mértéknevek (beleértve a pénznemeket is): „De ez mondas tarta jól *kett mely feldett* [= mér földet]” (JókK. 29), „kinec lak *ket fillere* vala” (GuaryK. 75); mértéket jelölő főnevek jelzői szerepben: „hoğ *harom sing gólcot* kötneken o kopyağara” (BodK. 5), „Vegyen kjend úgymond [Ecsery Anna] *három kalán Szérdéket*” (1755: Bosz. 100); valamint ilyenek egyes időt jelölő szerkezeteknek az alaptagjai is: „*négy holnapja* leszen, hogy ide vagyok” (1712: Kár. 117), „Az elmúlt esztendőben a Fatens haza felí ment volna Ló haton este circiter 8 *ora* tajban” (1730: Bosz. 79).

A szerkezeti alaptagoknak a megrostálását a megszámlálhatóság szerint annak ellenére is szükségesnek tartottam és vállaltam, hogy – csatlakozva Dömötör Adrienne véleményéhez (2011: 162) – elismerem: ez a művelet a bizonytalanság vissza-visszatérő érzésével, a tévedés veszélyével jár. Az adatok megrézfálhatják a kutatót, az egységesnek hitt típusokban is jelentkezhetnek szórványos ellenpéldák. Itt kettőt mutatok be belőlük: „z lőnenç *tíz kobloc*” (BécsiK. 289), „azon 30 Nemet *forintokat* meltoztassék az Ur Bátyám Uram számára Conserválni” (1716: Peregr. 71). – Nehéz kérdés, hogy az ilyeneknek mi legyen a sorsuk a statisztikai vizsgálatban; minden szempontból megnyugtató megoldás talán nincs is. Én „pozitív diszkriminációt” alkalmaztam velük kapcsolatban: beszámítottam őket a statisztikába, míg a velük szemben álló egyes szám képviselőit (vö.: *tíz köből, harminc forint*) kihagytam. Úgy gondoltam, hogy ez kisebb hiba annál, mint ha például az egyes számú mértéknevek „elárasztanák” a statisztikát, azt a látszatot keltve, hogy a váltakozó számhasználatot illetően a vizsgált anyag összképét tekintve is hatalmas az egyes szám fölénye a többessel szemben. Nem tagadhatom, hogy ezzel vitatható döntést hoztam, de valamelyik irányban mindenképpen vállalom kellett a tévedés kockázatát.

3. A számhasználati váltakozás a két korpuszban. – A találatok megrostálása utáni eredmények ismertetését a két korpusz adatainak összefoglaló statisztikai táblázatával kezdem, hogy azután a részleteket ehhez lehessen viszonyítani.

A „más” címkével a határozott számnévtől különböző jelzők csoportját foglalom össze.

1. táblázat. A két korpusz összképe

Mennyiségjelző +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
ÓmK. határozott	201	45,2	244	54,8	445
ÓmK. más	667	52,4	606	47,6	1273
ÓmK. összesen	868	50,5	850	49,5	1718
TMK. határozott	1844	89,4	219	10,6	2063
TMK. más	1156	62,5	694	37,5	1850
TMK. összesen	3000	76,7	913	23,3	3913

3.1. Számhasználat az ÓmK.-ban. – Ebben a korpuszban az adatok összességét tekintve az egyes és a többes számú egyeztetés képviselője csaknem azonos. Sem a határozott számnevek után, sem a másik csoporton belül nem mondható nagy a gyakorisági eltérés. A két csoportot összevetve azonban feltűnő – és statisztikai (χ^2) próbával (a véletlennek legföljebb 5% esélyt hagyva) is szignifikánsnak bizonyuló – különbséget láthatunk: a határozott számnevek után a többes számú alaptag a gyakoribb, a nem határozottak után viszont (noha még kisebb aránybeli eltéréssel) az egyes számú.

3.1.1. A határozott számnevek utáni egyeztetés az ÓmK.-ban. – A magyar nyelv történeti nyelvtanában (az úgynevezett törzsanyag alapján, amelyet a statisztikai vizsgálatokhoz nagyrészt kódexrészletekből, kisebb részben világi szövegmélekekből állított össze a grammatikát író mun-

kacsoport) S. Hámori Antónia (1995: 355) arra az eredményre jutott, hogy a kései ómagyarban a határozott számnevek után a kétharmadosnál valamivel nagyobb volt az egyes számú egyeztetés részeseisé; igaz, ő az alaptagokat megszámlálhatóságuk szerint nem rostálta meg.

Dömötör Adrienne a kései ómagyar korból (és az azt közvetlenül követő évekből) négy kódexet (JókK., FestK., GuaryK., DomK.), valamint egy világi, eredetileg is magyar nyelvű művet (Zay Ferenc: Az Lándorfejérvár elveszésének oka... = Lánd., 1535 k.) vizsgált meg a mennyiségjelző utáni számegyeztetés szempontjából. Mint már szó esett róla, ő tekintettel volt az alaptag megszámlálhatóságára. A határozott számnevek után a négy kódex együttesében 41,6%-osnak találta a többes szám részesedését, a Lánd.-ban viszont az egyes szám kizárólagos (Dömötör 2011: 164). – Dömötör kiemeli a kódexenként mért arányok változatosságát. Aligha vitathatóan a fordítók egyéni nyelvi ízlésének tulajdonítja a szembeötlő különbségeket: a GuaryK.-ben például 20%-osnál is kisebb a többes szám képviselése, míg a DomK.-ben 70%-nyi.

Az ÓmK.-ban a jelenleg keresésre alkalmas kódexek közül tizenben találhatunk példákat a határozott számnév utáni egyeztetésre. Közülük három Dömötör Adrienne vizsgálatában is szerepelt: a FestK., a GuaryK. és a JókK. Mindháromban kisebb arányú a többes szám használata a korpusz egészében mértnél: a JókK.-ben még így is viszonylag jelentékeny (egyharmados képviselettel), a GuaryK.-ben sokkal csekélyebb (10,1%), a FestK.-ben pedig még kisebb (5,3%). A többi kódex közül nem éri el a JókK.-beli mértéket sem a BodK. (29,0%), sem az ApMélt. (másként Könyvecse, 28,6%), a BirkK.-ben és a CzechK.-ben pedig nincs is adat a többes számú egyeztetésre. Három kódex viszont az értelmi egyeztetést részesíti előnyben: a SzékK.-ben (63,2%) és a KazK.-ben (72,2%) dominál a többes szám, a BécsiK.-ben pedig 161 többes számú alaptag (90,4%) áll mindössze 17 egyes számmal szemben, vagyis elsöprő a többesnek a fölénye. Elsősorban a BécsiK.-nek köszönhető tehát az, hogy az ÓmK. egészében a többes szám használata (a korábbi szakirodalom megállapításaira gondolva váratlanul) felülmúlja az egyesét. Már csak azért sem kételkedhetünk abban, hogy ez a forrás meghatározó hatással van az összeredményre, mert a korpusz határozott számnévi jelzőjű szerkezeteinek a 40%-a belőle kerül ki. A BécsiK. adatai nélkül a korpuszban az egyes szám képviselése 68,9%, a többesé pedig csak 31,1% volna.

A kései ómagyar kor kisebb szövegmélekei együttesen is csak 4 adatot tartalmaznak. Közülük Csáti Demeter (1526 körüli) énekének az ugyanolyan számnév utáni kétféle egyeztetésű példáját idézem: „*Hét sereget* nagyot szerzének, / *Hét kapitánok* emelének”.

Az egyes jelzők utáni ingadozásról a 2. táblázat ad képet. – *A hatvan* nem véletlenül hiányzik belőle: a szűrések után nem maradt olyan adata, amelyet a statisztikámhoz felhasználhattam.

Társai közül gyakoriságával magasan kiemelkedik a *két* és a *három* jelző: mindkettő 100-nál többször fordul elő, együttes képviseletük pedig a határozott számnévi jelzők összes adatának több mint a fele. Sem az egyes, sem a többes szám nincs nagy fölényben utánuk; és mivel nagy hatással vannak az összeredményre, nem csoda, hogy az sincs messze az egyensúlyi állapottól. – Mindkét számnévhez kapcsolódóan két-két példát idézek az alaki és az értelmi egyeztetésre: „*hoğ emberbe ket allat* vağon” (BodK. 9); „*Micorõ ez ket frater* be mentec volna ezvarba” (GuaryK. 91); de: „*Es ime ket nag fakañoc* z kézèc [= készek] egmas èllèn viadalza” (BécsiK. 74); „*Eğ nemimemõ uarasba ualanak keet monostorok*” (KazK. 62); – „*harom býro* mýa hamissan ýteteteel” (CzechK. 2); „*hogý en tennek harom aýandokott*” (JókK. 46); de: „*mikor megharom honapoc* volnanac aratafiglan” (BécsiK. 220); „*Ennek utana zenth fiatal harom kereseket* kere” (KazK. 11).

A többi határozott számnév közül azok után, amelyeknek 10-nél több adatuk van, általában nagyobbak a különbségek: a *négy*, az *öt*, a *hét* és a *tíz* után a többes szám javára, míg a *tizenkét* és a *negyven* mellett az egyesére; a *harminc* mellett csaknem ugyanakkora az egyes szám túlsúlya, mint a *három* után. A most felsorolt számnevekkel kapcsolatban csupán a jellemzőbb egyeztetésmódra idézek példát: „*Ime en latoc neg ferfiakat* megodattakat [= megoldottakat] iarokat a tüz közèpet” (BécsiK. 134); „*kíc valanac az oth kerafi varasogba*” (GuaryK. 42); „*Kik kozzol az het fo ordogok* kereskednek zeretetessen az het fo halalos *bínekrol*” (BodK. 18); „*Valobizoz az orzagnac tiz zaruay* [= szarvai] *tiz kiraloc* leznèc” (BécsiK. 150); – de: „*ýerusalemnek varosanac kořalanak týzen ket fundamõtoma* vağyon” (ApMélt. 49); „*Negwen eztendýgh* kewzel woltam ez nemzetnek” (FestK. 220); – „*es megh marada ottoğon harmýncz Napon*” (SzékK. 10). – A nagy különbségek okát hiába keressük maguknak a számoknak a tulajdonságaiban; nem állapítható meg olyanféle tendencia, hogy például az mennyiség növekedése kedvez a többes szám használatának. Az ellenben termé-

szetesen megfigyelhető, hogy a BécsiK.-ben viszonylag gyakran felbukkanó számnevek után az összeredményt tekintve is domináns az értelmi egyeztetés.

2. táblázat. Az ÓmK. határozott számnevei utáni egyeztetés jelzőnként

Mennyiségjelző +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
két	56	48,7	59	51,3	115
három	63	53,4	55	46,6	118
négy	10	30,3	23	69,7	33
öt	3	15,0	17	85,0	20
hat	4		5		9
hét	13	33,3	26	66,7	39
nyolc	2		2		4
kilenc	5		1		6
tíz	7	25,0	21	75,0	28
tizenkét	9	69,2	4	30,8	13
húsz	–		4		4
harminc	7	53,8	6	46,2	13
negyven	12	66,7	6	33,3	18
ötven	6		1		7
hetven	1		6		7
nyolcvan	–		1		1
kilencven	–		1		1
száz	–		3		3
ezer	3		3		6
Összesen	201	45,2	244	54,8	445

A szakirodalom kiemeli azt a tényt, hogy a számegegyeztetésben egy-egy kódexnek akár szűk szövegkörnyezetén belül is előfordulhat ingadozás, a különböző kódexek párhuzamos helyein persze szintén (vö. pl.: S. Hámori 1995: 355; Horváth 2003: 468; Dömötör 2011: 164). Efféle váltakozás az ÓmK.-ban is tapasztalható. Azonos forrás egymáshoz közeli helyein: „Meghes towabba monda Iwdýth vġan ezen *keeth papnak*” (SzékK. 51), de: „Es mondanak, ez Iwdithnak, Ozýas, es ez *keeth papok*” (SzékK. 52); „Ki ada neki *harom arañ almat*” (BodK. 19), de: „ki *harom arañ almaknak* miatta çall’a meg a lelket” (BodK. 20). Párhuzamos helyeken: „Es azon kozbe, az *ket eger* el raga az bokornak ġokeret” (BodK. 16); de: „teketuen kegek [= kedig ’pedig’] az bokornak ġokerere: lata *keet egereketh*” (KazK. 105). A párhuzamos helyeken természetesen azonos egyeztetési megoldás is lehetséges: „ha *ot napocban* nē iouënd fēgedēlm mŷnēkōc” (BécsiK. 27) ~ „ha kedéġh, ez *ot Napok* el mwlwan, nem ŷoweend segedelem” (SzékK. 44).

3.1.2. A nem határozottak utáni egyeztetés az ÓmK.-ban. – A történeti nyelvtani szintézis törzsanyagában ebben az adatsorozatban az értelmi egyeztetés képvisellete egyharmados; ez az érték nagyjából megegyezik a határozott számnevekkel kapcsolatban mérttel (S. Hámori 1995: 355).

Dömötör Adrienne (2011: 168) az általa vizsgált négy kódex mindegyikében nagyobbban találta a többes szám részesedését, mint a határozott számnevek után, az összes kódexadatot tekintve pedig 48,7%-osnak. A Lánd.-ban is megjelentek értelmi egyeztetésű adatok; igaz, 20%-nál kisebb képviselettel, de ez a határozottak utáni példahiánnyal szembeállítva nagy különbség. – Egyébként a GuaryK. és a DomK. kiáltó ellentéte itt is észlelhető. A többes számnak az ÓmK.-ban mért 47,6%-os részesedése kisebb a határozott számnevek utáninál, Dömötör Adrienne eredményével viszont összhangban van.

A határozott számnevek utáni egyeztetést vizsgálva három kódexről állapíthattam meg, hogy a többes számot részesíti előnyben: BécsiK., KazK., SzékK. A nem határozottak utáni számhasználatot illetően ez szintén elmondható róluk, de sokkal kisebb mértékben. Jól mutatják ezt a („határozott után : nem határozott után” sorrendben) párba állított százalékkértékek: BécsiK. 90,4 : 58,9; KazK. 72,2 : 55,2; SzékK. 63,2 : 50,8. Minden bizonnyal ebből adódik az, hogy az összeredményt tekintve itt az értelmi egyeztetés részesedése elmarad a határozottak után mértől.

Az ÓmK. többi kódexe közül a BodK. és a FestK. viselkedése éles ellentétben van a határozott számnevekkel kapcsolatban látottal, a határozatlanok után ugyanis az értelmi egyeztetés van többségben bennük (60,9, ill. 60,1%). A JókK.-ben, sőt még az egyes számot feltűnően kedvelő GuaryK.-ben is néhány százalékponttal nagyobb a többes szám képviselése, mint a határozott számnevek után (38,9, ill. 15,5%), az ApMélt.-beli részesedés pedig szembeszökően nagyobb az ottaniánál (45,9%, szemben az előző 28,6%-kal). A BirkK.-ben a nem határozottak után sem jelenik meg többes szám, a CzechK.-ben viszont igen, sőt tekintélyes arányban (39,1%). – A kódexek sorához itt a Miskolci töredék (= MiskTör.) is csatlakozik; igaz, csak néhány adattal, ezek többnyire értelmi egyeztetésűek.

A kisebb ómagyar szövegmélekekből itt sokkal több adat kerül ki, mint a határozott számnevek képviselésében (31, szemben az ottani 4-gyel), de az egyes nyelvemlékek adatszámát általában így is 10-nél kevesebb. Összességében az egyes szám használata a jellemzőbb bennük. – A Szabács viadalában (= SzV.) éppen 10 adat van, 8 : 2 az arány az egyes szám javára.

Az egyes jelzők utáni számhasználati statisztikát a 3. táblázat mutatja be. – Nem akadt találat a következő keresőszók esetében: *számos, ahány, amennyi, valahány, néhány*. A *többi* előfordul ugyan az ÓmK.-ban, de nem jelzőként; a *csupa* szintén, de nem a ’kizárólag’-féle jelentésében, pedig a számváltakoztatás azzal lehetne kapcsolatos (vö. Horváth 2013a: 80–1).

A kép igencsak tarka, de arra gondolva, hogy a nem határozottak csoportja heterogén összetételű, ez talán nem is meglepő.

3. táblázat. *A nem határozottak utáni egyeztetés jelzőként az ÓmK.-ban*

Mennyiségjelző +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
sok	90	41,3	128	58,7	218
<i>több</i> <a sok középfoka>	13	76,5	4	23,5	17
<i>több</i> ’többi’	4	19,0	17	81,0	21
kevés	26	78,8	7	21,2	33
számtalan	10	47,6	11	52,4	21
annyi	17	94,4	1	5,6	18
ennyi	12	85,7	2	14,3	14
hány	–		1		1
mennyi	15	75,0	5	25,0	20
minden	476	52,7	427	47,3	903
valamennyi	2		1		3
sokféle	–		1		1
mindenféle	1		–		1
némely	1		1		2
<i>Összesen</i>	667	52,4	606	47,6	1273

Több okból is fokozott figyelmet érdemel a *minden* utáni egyeztetés. Egyrészt azért, mert a statisztikába került adatállománynak több mint a 70%-át alkotja, tehát meghatározó szerepű az összképre nézve. Másrészt pedig azért, mert Dömötör Adrienne is külön figyelmet szentelt neki (2011: 168–9, 172). Ő úgy találta, hogy a *minden* utáni többesszám-használat mind az ómagyarban, mind később elmarad a nem határozottak kategóriájának egészében mérhetőtől. Az ÓmK. jelenlegi val-

lomása ezt nem erősíti meg: a *minden* után a többes szám képviselője lényegében ugyanolyan, mint a nem határozottak csoportjának egészében. Példák a kétféle egyeztetésmódra: „Hogý Budanak *menden wchayaba* Yelennen kyrlnak odwaraban lathýak Twrwrk nepeth kazdagh rwhaban ekelfen odwarlany” (SzV.); „ki *mēden ionak* adoia o3toia” (BirkK. 2b); „zabadoh engometh *mýndon* lathatos ees lathatatan *ellensegomtwl* (CzechK. 7)”; – de: „mert *minden iokat* el vezet” (BodK. 13); „miǵnēm *mēden vētēmēnēc* megazattatnac” (BécsiK. 6); „Es keried o3lo, *menden būnosoknec* būnoknec meg bolanatt” (MiskTör. 3). – A *minden* utáni számhasználat sokkal részletesebb vizsgálatot érdemelne, jelentések szerinti differenciálással (vö. E. Abaffy 1964: 159–60).

A *sok* és a *több* adatait Dömötör Adrienne (2011: 172) egyesítve, a *minden*-éivel való összevetés céljából mérte fel. Ilyen módon a négy ómagyar kódexben az adatok háromnegyedét találta többes számúnak, a Lánd.-ban viszont ezzel éles ellentétben csak a 20%-ukat. Mindkét százalékkérték sokkal nagyobb a *minden* mellett talátnál. – Ha az ÓmK.-beli adatokat így összegezzük, akkor 58,2% az értelmi egyeztetés részesedése, tehát itt is nagyobb, mint a *minden* mellett, de nem nagyon sokkal.

A saját vizsgálatomban azonban elválasztottam a *sok* és a *több* adatait, sőt ennél tovább menve elkülönítettem a *több* kétféle használatát: a *sok* középfokát képviselőt és a ’többi’ jelentésűt. (Vö. E. Abaffy 1964: 158–9, bár az ötletet nemcsak tőle vettem át, hanem a TMK. munkálatai során szerzett tapasztalataim is sugallták.) Az eredmények a differenciálás indokoltságáról tanúskodnak. – A differenciálással elvileg a *sok* adatainak értékelésekor is meg lehetett volna próbálkozni a ’nagy mennyiségű’, illetőleg a ’sokféle, többféle’ jelentésű adatok elkülönítésével, ugyanis felvetődik az a lehetőség, hogy az utóbbi, melléknévszerű funkció jobban kedvez a többes szám használatának (vö.: E. Abaffy 1964: 161; Dömötör 2011: 168). Tekintettel azonban arra, hogy az említett jelentések pontos és következetes szétválasztása igen nehéz, sőt nemegyszer lehetetlen, Dömötör Adrienne példáját követve lemondtam róla.

A *sok* után az ÓmK.-ból a többes szám van kétségtelen, de nem elsöprő fölényben. Három-három példát idézek többes, illetőleg egyes számmal: „z o pazā.olaita zēzēt *foc* zēp zǵzēc hozattatnac Sufaba” (BécsiK. 51); „ees mýkeppen een lelkemeth el nem hattad *sok wezedelmekben*” (FestK. 375–6); „kǵ ýowenek o ellenek *sok parýřasok*” (SzékK. 30); – de: „Azzal magoknak *fok sebet* wuttek” (SzV.); „hogý erőtem *sok keenth* [= kint] zenwedeel” (CzechK. 68); „*Sok bo3zofagot* kezdenek neky tenny” (JókK. 20).

A *több* mint a *sok* középfoka után az ÓmK.-ban egészen más az egyeztetési arány, mint a *sok* után: az adatok több mint háromnegyedében egyes számú a jelzett szó. Két-két példa: „Meeg ees *thob ýmadsaagh* kowethkōzýk bodog zýz mariarol” (CzechK. 181); „anneual *tob muhkat* kel tenni” (GuaryK. 4); – de: „O en edes ýstenem volnanak megýs *tob tagajñk*” (ApMélt. 21); „*Teb napokon* ezmondot vezaban tuduan ýaruala” (JókK. 21).

Homlokegyenest ellenkező ezzel a ’többi’ jelentésű *több* utáni egyeztetési arány, ugyanis hatalmas a többes szám fölénye: „kýt az *tob zǵzek* bolondnak alýtnak vala” (ApMélt. 33); „es az *tob apacakes*: fel kelenek” (KazK. 37); – az ellenpéldákból: „az *tob nep* kegek [= kedig ’pedig’] istennek anǵalatul: vaksagal uerettetek megh” (KazK. 21–2); „mikeppē len mind az *tob dolognac* naǵ diieretos vegezeti, es naǵ hatalmallǵagos ǵozedelme” (GuaryK. 115).

A *kevés* mellett – S. Hámori Antónia megfigyelésével (1995: 355) összhangban – az egyes szám dominál: „es az kenernek *keues rezeuel* kyewzýek hýw ǵýczewflegnek mergelfleg” (JókK. 27); „hoǵ ý iǵon kiñnen, es *keues erdōmmeles* iduo3zülhefñ” (GuaryK. 40); – de: „*Kēuēs napoc* vtan a fēbnēc fērēlmeuēl meghala” (BécsiK. 214); „es amý *keues morhackat* ualuala” (KazK. 55).

A *számtalan* után lényegében azonos a kétféle egyeztetésmód gyakorisága: „mýdñon okēt az Egiptomiaknac *zamtalan fēzēǵē* okēt vldo3zneie” (BécsiK. 18); „Ez te dýczosagos *zamtalan keno-dertth*” (CzechK. 28); – de: „*zamtalan bo3zofagokual* ýllettetetukuala” (JókK. 3); „hoǵ ha vr iften el nē vezto3te volna az *zamtalan* bños *emboroket*, az atko3tot ondog [= undok] binert” (GuaryK. 42). Az is megcsik, hogy az alaki és az értelmi egyeztetés egymás közvetlen szomszédságában bukkann fel: „holoth zonetlen, es mindñocoron latt’ac az *zamtalā ordognec zornýfeget*, es az *zamtalā binofoket*” (GuaryK. 1).

Az *annyi* és az *ennyi* után jóformán csak egyes számot találunk: „Es *annē felēlm* ēfēc a vidékēcčē” (BécsiK. 14); „Isten ký zenth annanak *anny malazthoth* adný meeltholal” (FestK. 50); – „Mirē emberi allatocban z ē vilagi kēuelfegbēn *ēnne hamiffaǵ* forgoggec” (BécsiK. 264); „hoǵ

éni vitalosságot és göttrelmet zenuez [= szenvedsz] el” (MiskTör. 8). A többes egészen kivételes: „*ennyi vezedelmekben* howa fordwlyák” (FestK. 366).

A *menyi* után az alaki egyeztetéshez képest az értelmi ritkább, de nem szórványos: „*Mene czudalatoffagual* legenek Az zent ferencznek zent féby meltoc” (JókK. 66); „*mene ragalmaffagot* te halgacz” (GuaryK. 25); – de: „*meny gonozokat* tezen amaz ember” (BodK. 14); „zenth Sophia azzonyn az o edes gyenghe leankaýual *mene* zornýwseges *kýnokath* tonek” (ApMélt. 22).

A többi keresőszó találatainak a száma olyan csekély, hogy mind a statisztikai értékelésükről, mind a példáik idézéséről lemondok.

3.2. Számhasználat a TMK.-ban. – A középmagyar korpuszban több mint kétszer annyi az adat, mint az ÓmK.-ban. Az 1. táblázatban az összegzett adatmennyiséget tekintve azonnal feltűnik az ómagyar kori egyensúllyal szemben az egyes számnak a háromnegyedesnél is nagyobb részese-dése. Mindkét szerkezetípusban jól látható a többes szám visszaszorulása: különösen a határozott számneveket követően szembetűnő, de a nem határozottak után is jelentős. A TMK.-ban mindkét csoportban az egyes szám uralkodik, de szignifikánsan eltérő mértékben: a határozott számnevek után a többes szám képvisellete alig nagyobb 10%-nál, míg a másik csoportban az adatok több mint egyharmada többes számú.

3.2.1. A határozott számnevek utáni egyeztetés a TMK.-ban. – Ebben a szerkezetípusban az egyes szám dominanciája lényegében ugyanakkora, mint a Dömötör Adrienne vizsgálta középmagyar korpuszban (Dömötör 2011: 165). E. Abaffy Erzsébet 16. századi Sopron megyei levelekben és Wathay Ferenc írásaiban (a 16. és 17. század fordulója) ugyancsak csekélynek tarthatta a határozott számnevet követő többes szám előfordulását. A 18. század első harmadából származó iratok vizsgálatával (igaz, a megszámlálhatóság szempontjának érvényesítése nélkül) sokkal vegyesebb eredményre jutott Németh Miklós: szociológiai és nyelvjárási tényezőkkel összefüggésben igen változatos képet talált (a statisztikákat I. Németh 2008: 147–9).

A TMK. forrásai a határozott számnevek utáni egyeztetésben meglehetősen egységesek. A korpusz adatainak csaknem 70%-a (1433 találat) a 18. századi boszorkányperekből kerül ki, de nem lehet azt mondani, hogy ez torzulást okoz a korpusz összképében, ugyanis a többi olyan forrás is, amely elegendő adatot szolgáltat a statisztikai felméréshez (24–289 találat), általában igen hasonlóan viselkedik a számegyeztetésben a 18. századi boszorkányperekhez. Ebből persze az is kiderül, hogy a TMK. a középmagyar kor különböző szakaszai között nem mutat eltéréseket.

A 18. századi boszorkányperek hatalmas anyagában 12,1% a többes szám képvisellete. A 17. századi társaikban ehhez képest eltörpül a találatok száma (72), a többes használata azonban szinte ugyanolyan arányú: 11,1%. A misszilisekben legtöbbször ennél is ritkább a többes szám felbukkanása: a 16. századi Nádasdy-levelezésben 1,2%, Lobkowitz Poppel Éva 17. századi levelezésében 2,9%, Károlyi Sándor 18. századi leveleiben pedig 5,9%; sőt a 16. századi Telegdy-levelezésben, valamint a költő-író és hadvezér Zrínyi leveleiben nincs is példa a többes számra. – Kivételt a 18. századi peregrinuslevelek jelentenek a 27,4%-nyi többes számú alakkal (62 találatból 17 ilyen); valószínű, hogy egyfajta iskolás-hivatali normának a képviselében.

Az egyes határozott számnevek mint jelzők utáni számhasználatról a 4. táblázat ad képet. Gyakoriságával itt is kiemelkedik a *két* és a *három* jelző: együttes képviselétük csaknem eléri az adatkészlet 60%-át. A többes szám használatának előfordulása a *három* mellett átlagon aluli, a *két* jelző után még sokkal inkább. Néhány az egyes és a többes számban álló példák közül: „úgy találám az *két királyt* és az kis hercezet” (1552: Nád. 6); „ast is nagiczagod paranczolattia szerint az *ket ökröt* mindgarat megh adom Bottiane uram ü nagiczaga jobaginak” (1651: Zr. 193); „hogy a ország generalis comissariusság iránt *két személy* forog fenn” (1723: Kár. 334); de: „es az *keth* kisseb *hugaidis* ha az hidegheles miatt betegek nem uolnanak” (1629: LobkPopp. 11); „es ezen dolgunknak promotioját azon egj Méltsgos Uri Teleki Háznak *két* ekes es erős *oszlopi*; ugj mint Mltsgs Groff Szeki Teleki Mihály Uram, es a Meltsgos Úr vötték volna a magok Isten dicsősége mellet valo munkában fáradohatatlan Uri kezeikre” (1715: Peregrl. 41); – „Im küldtem *három* légyfogó *üveget*” (1558: Nád. 26); „ot *három labost* tettek öszue” (1664: Bosz. 458); „ime vagy *három* szép *fűzánt* küldöttem” (1704: Kár. 21); de: „jól tudgja a fatens, hogj egikor estveli könyörgés taiban az Attya

Máthe Kováts házához ment Joczikné *három* öreg *főző fazekakat* kérnj” (1716: Bosz. 61); „Kiben magam is *három hetektül* fogva alkalmasint benne vagyok” (1719: Kár. 181).

4. táblázat. A TMK. határozott számnevei utáni egyeztetés jelzőként

Mennyiségjelző +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
két	787	95,7	35	4,3	822
három	362	90,7	37	9,3	399
négy	172	81,9	38	18,1	210
öt	88	85,4	15	14,6	103
hat	124	86,7	19	13,3	143
hét	52	83,9	10	16,1	62
nyolc	54	75,0	18	25,0	72
kilenc	42	87,5	6	12,5	48
tíz	50	84,7	9	15,3	59
tizenkét	20	69,0	9	31,0	29
húsz	18	81,8	4	18,2	22
harminc	14	77,8	4	22,2	18
negyven	12	80,0	3	20,0	15
ötven	4		3		7
hatvan	3		–		3
hetven	2		2		4
nyolcvan	3		–		3
kilencven	1		–		1
száz	18	94,7	1	5,3	19
ezer	18	75,0	6	25,0	24
Összesen	1844	89,4	219	10,6	2063

Más határozott számnevek után is az egyes számú egyeztetés dominál; a többes szám nem sűrűn, de a korpusz átlagánál általában gyakrabban, pontosabban 12 és 25% közötti részesedéssel fordul elő: „*Negh* vagy *eoth zeker* ha el vizj a niolcz ezer sendeltt [= zsendelyt]” (1589: Tel. 49); „most innét egyebet nem küldhettem, hanem két hiúzt, Szivem, még várok kettőt *negyven rókával*” (1706: Kár. 90); – de: „A *négy esztendő*k után ismet nyavalyám megh ujjulván, Debreczenbül jott hozám egy Aszszony ki ígerte gyógyítást” (1699: Bosz. 17); „Valya még az fatens valamit tud és hallot Beke Istvannetul az *hétt Aszonyokra*” (1736: Bosz. 1a). – A legerősebb az ingadozás a *tizenkét* után, a többes szám részesedése 31%-nyi: „hogy eő egy Vásári kalán vajal *tizen két munkásra* valo, vagy többreis elegendő ételt *főznő*” (1751: Bosz. 433); de: „kiis ki álván a Törvény Szék által ell rendelt gradusokat, *tizen két korbácsok* ki állásával ell bocsáttatik” (1743: Bosz. 287).

Egy érdekesség miatt külön említést érdemel az *ezer* esete. Többnyire egyes szám szerepel utána; például: „*ezer madar* jöjjönis az én szöllömbe” (1755: Bosz. 100). Károlyi Sándor is így használja levélszövegeinek a belsejében: „meglátod, Szivem, mint implantálom *ezer praetextussal* az religiót azon földre” (1712: Kár. 122). Jellegzetes levélzáró formuláiban azonban többes számba teszi a jelzett szót: „Leányomnak *ezer áldásokat* kívánok” (1720: Kár. 196); „Leányomnak, Vömnek *ezer jókat* adjjon Isten” (1722: Kár. 253). Neki és ennek a formulatípusnak köszönhető, hogy a TMK.-ban az *ezer* után a többes szám képvisellete eléri a 25%-ot. (A *sok jókat*-féle formula alkalmazására a 16–17. században vö. E. Abaffy 1964: 158.)

3.2.2. A nem határozottak utáni egyeztetés a TMK.-ban. – Diakrón felmérésének középmagyar kori korpuszában (annak az egészét, átlagát tekintve) Dömötör Adrienne (2011: 169) a nem hatá-

rozott számnevek után némileg kisebb arányban talált többes számot, mint az általa megvizsgált kódexanyagban, a csökkenés mértéke azonban meg sem közelítette a határozott számnevekkel kapcsolatban tapasztaltat. Ami pedig a korszak egyes szakaszait, évszázadait illeti, Dömötör a nem határozottak utáni használatban a többes szám térhódítását figyelte meg, olyannyira, hogy az a 18. században valamicskével meg is előzte az egyes számot.

A nem határozottak utáni egyeztetésben a TMK.-ban az ÓmK.-hoz képest megritkul a többes szám használata, de sokkalta kisebb mértékben, mint a határozott számnevek után. Igaz, hogy a többes szám diakrón aránycsökkenése így is szignifikáns a nem határozottak után is, és a Dömötör által mértnél nagyobb.

A középmagyar kor szakaszaira nézve a TMK. nem vall a többes szám folyamatos terjedésére. Részesedése a korpusz egész anyagát figyelembe véve (emlékeztetőül és összehasonlításul: a korpuszbeli átlag 37,5%) századonként a következő: 16. sz.: 30,1%; 17. sz.: 42,6%; 18. sz.: 38,3%. Csak a misszilis adatokat számolva sem nagyon más a diakrón kép: 16. sz.: 29,8%; 17. sz.: 44,1%; 18. sz.: 31,7%. A korpusz egésze és a levéladatok köre tehát arra mutat, hogy a nem határozott számnevek után a többes szám a korszakon belül a 17. században volt a legnépszerűbb. Másként valának a többes szám részesedéséről az eddig feldolgozott boszorkányperek: 16. sz. 40,0%; 17. sz.: 39,2%; 18. sz.: 43,2%. – Mindenesetre egyértelmű diakrón változási tendencia a TMK.-ban nem tapasztalható.

Ami az egyes forrásokat illeti, a többes szám a 16. századi Nádasdy-levelezésben a legritkább (20,6%); mai szemmel nézve egyébként még ott is feltűnően gyakori. Az átlagosnál sűrűbben tűnik fel a többes szám a boszorkánypereken kívül a 16. századi Telegdy-levelezésben (43,4%), a következő században pedig Lobkowitz Poppel Éva (43,5%) és Zrínyi Miklós (44,2%) levelezésében. A 16. századi jobbágylevelekben (36,8%), a 18. századi peregrinuslevelekben (35,4%) és Károlyi Sándor leveleiben (30,7%) viszont ritkább az átlagnál.

A korpusz forrásainak a számhasználata műfajtól és évszázadtól függetlenül egységes abban, hogy mindegyik nagyobb arányban választja a többes számot a nem határozottakat követően, mint a határozott számnevek után. Még az ottani listavezető peregrinuslevelekre is igaz ez (ott 27,4%, itt 35,4%).

Az egyes jelzők utáni számhasználati statisztikát az 5. táblázat mutatja be. – Az *ahány* és *valahány* keresőszók esetében nem akadt találat. A *csupa* pedig azért esett ki, mert ebben a korpuszban sem bukkan fel a 'kizárólag'-féle jelentésében.

A nem határozottak csoportjának a TMK.-ban is a *minden* a leggyakoribb képviselője, de részesedése a teljes adatkészletből az ÓmK.-belinek csaknem a felére esik vissza. – A *minden* után a többes szám választása a TMK.-ban ritkább a nem határozottak csoportjának átlagánál: ez összhangban van Németh Miklós (2008: 147–9) és Dömötör Adrienne (2011: 170) eredményével; egyben pedig azt is jelenti, hogy a *minden* mellett a többesszám-használatnak az ÓmK.-hoz képest mért visszaesése erősebb az átlagosnál.

Akadnak azonban olyan források is, amelyek a *minden* után sűrűbben választják a többes számot, mint általában a nem határozottakat követően. Ilyen a 16. századi Nádasdy-levelezés (23,0% a nem határozottak összességére mért 20,6%-kal szemben), ilyenek Károlyi Sándor 18. századi levelei is (35,6%, vö. 30,7%). A 17. századi Zrínyi a leveleiben éppen 50%-ban használ a *minden* után többest (vö. a nem határozottak összességében mért 44,2%-kal), a többes választására szintén általában is hajlamos Lobkowitz Poppel-levelezés (ott 43,5%) pedig a *minden* után egyenesen a többes számot részesíti előnyben (54,5%). – A 18. századi boszorkánypereket vizsgálva viszont egészen mást tapasztalhatunk: a nem határozott számnevek kategóriájának egészét tekintve elég sűrű bennük a többes szám előfordulása (43,2%), a *minden* után viszont feltűnően ritka (15,9%). – Példák a két-féle egyeztetésmódra három olyan forrásból, amely figyelmet keltő arányokat mutat: „hogy immar *minden Niauallambul* kj szabadultam” (1639: LobkPopp. 68), de: „kývanok Istentől Nagyságodnak *mýnden iokat*” (1635: LobkPopp. 42); „es *minden iot* kéuanok Istentül” (1633: Zr. 55), de: „azon oraban *minden ellensegimnek* szaruok fog kezdeni tompulni” (1649: Zr. 144); „ezzel minékünk Szeghalmon *minden Tehéntül* edgy edgy vajat kell adni” (1724: Bosz. 13), de: „*minden emberek* túlle filnek” (uo.).

5. táblázat. A nem határozottak utáni egyeztetés jelzőnként a TMK.-ban

Mennyiségjelző +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
sok	363	62,6	217	37,4	580
<i>több</i> <a sok középfoka>	70	42,2	96	57,8	166
<i>több</i> 'többi'	12	14,0	74	86,0	86
kevés	88	93,6	6	6,4	94
számos	–		4		4
számtalan	7	63,6	4	36,4	11
annyi	48	88,9	6	11,1	54
ennyi	15	78,9	4	21,1	19
hány	8		1		9
mennyi	11	84,6	2	15,4	13
amennyi	6		1		7
minden	483	70,7	200	29,3	683
valamennyi	6		1		7
néhány	2		1		3
sokféle	5	31,3	11	68,8	16
mindenféle	13	65,0	7	35,0	20
többi	9	20,0	36	80,0	45
némely	10	30,3	23	69,7	33
<i>Összesen</i>	<i>1156</i>	<i>62,5</i>	<i>694</i>	<i>37,5</i>	<i>1850</i>

A *sok* és a *több* adatait Dömötör Adrienne (2011: 172) természetesen a középmagyarrá vonatkozólag is összevontan mérte fel, és a korszakbeli átlagként a többes számnak 40 és 50% közötti részesedést talált, hasonlót a *minden* utánihoz. – Ha a *sok* és a *több* TMK.-beli adatait így összegezzük, akkor a többes szám 47,8%-os képviselőt állapíthatjuk meg, tehát sokkal nagyobbat, mint a *minden* után; ugyanakkor az összevontak aránya emlékeztet a Dömötörnél látottra, a többes szám képviselője pedig kisebb az ÓMK.-belinél.

Akárcsak az ÓMK. esetében, a saját statisztikámban itt is különválasztottam a *sok* és a *több* adatait, sőt a *több* találatait is differenciáltam annak megfelelően, hogy a *sok* középfokát vagy a 'többi' jelentést képviselik-e. – Nem érvényesítettem viszont azt a szempontot, hogy a jelzett szónak élő vagy élettelen-e a denotátuma (vö. Abaffy 1964: 158–9). Úgy gondolom, ez a téma nagyobb terjedelmet igényel és érdemel annál, semhogy megpróbáljam beleerőltetni mostani írásom keretébe, ezért inkább más alkalommal, részletesebben szeretnék foglalkozni vele.

A *sok* után az egyes és a többes szám aránya szinte hajszára ugyanolyan, mint a nem határozottak összességét tekintve. Az ÓMK.-hoz képest éles fordulat, a többes szám visszaszorulása figyelhető meg. Az egyes források nagy részére is igaz, hogy az egyes számot részesítik előnyben. Példák a számváltakozásra: „mert ez *sok kurua* heliet az ferfiaknak mjnd jambort talalunk mj” (1591: Bosz. 15), de: „hat [= hát] isten haraggiat ilien nag *sok bunokert* ne viseliok fejunkon” (uo.); „Ezek utan aianalom [!] kegyelmednek *sok szolgalatomat*” (1647: Zr. 104), de: „Aldgja megh az Úr Isten kegyelmedet *sok iokkal*” (1647: Zr. 99); „Nagyon főzi az ördög reám azt a *sok* új kéntelen *kuruczof*” (1704: Kár. 17), de: „mert én kéredzeni nem merek, tartván *sok rosx akaróim* nyelvtül” (1704: Kár. 13).

Érdekes, hogy a *sok* középfokát képviselő *több* mellett éppen ellenkező fordulat történt, mint a *sok* esetében: az ÓMK.-ban az adatoknak több mint a háromnegyede egyes számú, a TMK.-ban viszont a többes szám van fölényben. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a TMK. forrásainak a nagy része az egyes számot preferálja. A többesnek az uralma tehát részben csupán látszólagos; csakis annak köszönhető, hogy a teljes adatmennyiségnek több mint a felét szolgáltató 18. századi boszorkányperekben a többes szám nagy fölényben van (75,6%). Másfelől nézve éppen ez a nagy fölény meglepő, hiszen ugyanazokban a boszorkányperekben a *sok* mellett szinte teljes

egyensúlyban van a kétfajta egyeztetésmód. Nincs kizárva, hogy a perekben a 'többi' jelentésű *több* analógiája tereli a *sok* középfoka utáni jelzett szót többes számba. – Példák a *több* mint a *sok* középfoka utáni váltakozó számhasználatra: „mentül *töb* *louast gyalogot* kaphatok” (1641: Zr. 75), de: „midőn az Török Uraknak adot uittenek uolna Pandur Janko *töb tarsaival* együtt” (1651: Zr. 185); „annyival *több fogatkozás* fog benne lenni” (1705: Kár. 38), de: „Kronfeldnek egy kapitányát levágták *több németekkel*” (1705: Kár. 33); „no várj, *több Ludat* soha nem nevelsz” (1732: Bosz. 411), de: „hogj azon Kis Anna Eöreg Aszszony ki ment a Mezőre *több Aszszonyokkal* együtt” (1712: Bosz. 60).

A 'többi' jelentésű *több* után E. Abaffy Erzsébet (1964: 158) túlnyomó többségben többes számot talált. Mind ezzel, mind az ÓmK.-val összhangban vannak a TMK.-beli arányok. A domináns többes mellett azonban némi váltakozásra, az egyes szám alkalmazására is idézhetek példákat: „Az *több ifiaknak* az vörös kentura posztóból mind dolmánt s mind nadrágot kell csinálni” (1558: Nád. 22), de: „Az *több marhát* megvetetem” (1554: Nád. 12); „Anyám Aszszonynak alázatos szolgalátomat, ugj az *töb Attjafiaknak*” (1705: Kár. 63), de: „Az *több novellát* fiam uram elbeszéli” (1719: Kár. 188); „Engem a *töb boszorkanyok* meg ölteek volna” (1709: Bosz. 58), de: „hanem ez előtt mint egy tíz, vagy tizenegy esztendővel bizonyos fekete Miska Gyöngyössi lakos a *töb tarsok* között a punctumban megh nevezett Nagy Marissal is edgyütt arattak Adácson” (1748: Bosz. 155).

A kevés mellett az egyes szám még nagyobb fölényben van, mint az ÓmK.-ban. Ingadozás így is előfordul, akár szűk szövegkörnyezeten belül is: „hogj ismeghlen Ujyioóban megh fosztotatok it ualo *keués partékáimtul*” (1633: LobkPopp. 33), de: „itis a mj *keues partékám* uolt” (uo.).

A *szántalan* után szintén az egyes szám a gyakoribb, de az azonos forráson belüli ingadozásra is van példa: „Pécsi püspök *szántalan* [!] *marhát* hozott nekem, neked és Ferkónak” (1557: Nád. 19), de: „hogj uramnak mindenkor *szántalan* [!] *gondjai* vannak” (1561: Nád. 172). – Az ÓmK.-hoz képest újdonság a *számos* megjelenése; igaz, csupán néhány adattal. Viselkedése eltér a *szántalan*-étől, mivel csakis többes számmal bukkan fel: „az kit egész ország *számos esztendőktül* fogva végbe nem vihetet” (1723: Kár. 296); „hanem *számos esztendővel* ez előtt a fatens szintén, hogj Gyöngyösre szakadott, hallotta” (1748: Bosz. 155).

Az *annyi*, az *ennyi* és a *mennyi* mellett a TMK.-ban is az egyes szám dominál: „és *annyi ága boga* vagion ennek” (1715: Peregr. 41); „hogj nekem *ennyi* onnat ide yóuó *embertül* chak egj cedulat is nem irac magad” (1593: Tel. 23); „Csak az proportio miatt *mennyi bajom* vala” (1723: Kár. 296). Ellenpéldák: „kiért éltesse Isten még *annyi esztendőkig*, mennyi hajsza az fején” (1723: Kár. 294); „nem kellene *ennyi* mod nélkül ualo *Insegeket* chelekedny raytok” (1650: Zr. 173); „*meni ellensegi* es *nem io akaroi* vannakis” (1631: LobkPopp. 16).

Érdekes, hogy a *sokféle* után a többes számnak van mintegy kétharmados többsége (szemben a *sok* viselkedésével), míg a *mindenféle* után az egyes számnak (összhangban a *minden* utáni aránnyal): „meegys keónieörgeunk N[agys]ag[od]nak *fok fele bantafinkrol*” (1592: JLv. MNy. 52: 227); „hogj *sokféle füveket* szédett gyakorta” (1718: Bosz. 113); de: „Mire való az csomóban kötött *sokféle Toll?*” (1752: Bosz. 48); – „ot az szőlő Hegieken szőlöt es *minden fele giümolczöt* sedtek” (1676: Bosz. 461); „Az ötvösöknek *mindenféle mívszert* csináltak most itt Toroczkon” (1706: Kár. 82); de: „János énnékem *minden féle füvek* szolnak” (1737: Bosz. 219).

A *többi* az ÓmK.-ban még nem jelenik meg jelzőként. A TMK.-ban már igen, és a jelzett szó a számváltakozásra alkalmas esetek 80%-ában többes számú. Mind az adatok számával, mind a többes szám alkalmazásában kitűnnek a boszorkányperek: „Predicatorul meg tértekben kérdezüsköttek e Fatenstül a *többi Aszszonyok*” (1747: Bosz. 424), „ot a helyet már meg ismérte e Fatens, es a *többi Boszorkányok* között ezen sokszor említett Soos Eörséth is” (1751: Bosz. 437), de: „Az *töbi dolgat* mind tagadgia” (1653: Bosz. 457). Egy-egy példát misszilisekből is idézek: „hogj az *többi tisztet* is azonnal oszolnak” (1704: Kár. 15); de: „a *többi népet* viadalhoz tartja” (1532: Nád. 222–3). – A *többi* esetében a TMK. vallomása egyfajta előtörténetként egészíti ki a Magyar történeti szövegterület alapján (= MTSz., 1772–2000, <http://www.nytd.hu/hhc>) végzett diakrón korpuszvizsgálatomat (Horváth 2013a: 70, 78–9). A középmagyar kori és a 18. század végi arányok jól illeszkednek egymáshoz. (A *többi* utáni egyeztetés szakirodalmához, valamint másik korpuszvizsgálatként vö. még: E. Abaffy 1964: 158; Rác 1980: 260, ill. Horváth 2013b: 188–9.)

A *némely* akkor viselkedik a számegegyeztetést befolyásoló jelzőként, ha a jelentése 'egyik-másik' (részletesebben: Horváth 2013a: 79–80). Az ÓmK.-ban csak kivételesen akad egy-egy ilyen

adat, a TMK.-ban viszont harminc feletti a számuk, tehát alkalmas a statisztikai értékelésre. A többes szám részesedése itt 69,7%. Az adatoknak csaknem a háromnegyede a 18. századi boszorkányperекből kerül ki, a többes szám átlagon felüli (79,2%-os) részesedésével: „hogy itt Barbaczon laktában *nimely Szemileket* testekben, *nimel embereket* pedig marhaiban meg rontott Ördögi Mesterségevel recensealni fogja” (1740: Bosz. 274); de: „hogi *némely része* az puska csüjének az padlásban, nemely az ház falában, nemelly pedig idestova ment az házban” (1716: Bosz. 61). Egy-egy misszilis példa: „hogi *némely vármegjék* Deputatussi már szállítottanak is némely élést oda” (1721: Kár. 236); de: „*némely része* az portékának már kéznél vagon” (1717: Kár. 146). – A TMK.-nak a *némely* utáni számváltakozási képe szintén előzménynek tekinthető új- és újabb magyar kori korpuszvizsgálataim eredményeihez (Horváth 2013a: 79–80, 2013b: 189). A középmagyar kori és a valamivel későbbi arányok hasonlóak, de úgy tűnik, hogy a 18. és a 19. század fordulója a korábbi-nál még jobban hajlott a többes szám választására.

4. Összegzés és kitekintés. – A kései ómagyar szövegekben (a megszámlálhatóság szempontját nem érvényesítve) S. Hámori Antónia (1995: 355) a határozott számnevek és a határozatlanok után nagyjából egyformának, körülbelül egyharmadosnak találta a többes szám képviselését. Dömötör Adrienne (2011: 167) ellenben azt állapította meg, hogy a nem határozottak után volt jellemzőbb a többes szám használata. Az ÓMK. statisztikája szerint viszont éppen a határozott számnevek után szignifikánsan gyakoribb a többes szám. Láthattuk azonban, hogy ez a furcsa eredmény jórészt a BécsiK.-beli nagy adatmennyiségnek és szélsőséges aránynak köszönhető.

Dömötör Adrienne (2011: 169) a középmagyar kori anyagra nézve szintén azt állapította meg, hogy a nem határozottak után jellemzőbb a többes szám előfordulása, mint a határozott számneveket követően. Ezzel a megfigyeléssel a TMK. statisztikája összhangban van. Az eredmény egyben számszerűen igazolja azt, amit az egyetemi nyelvtörténeti tankönyvben csak a szakirodalom állításai alapján, illetve szubjektív benyomásként fogalmaztam meg a határozott és a nem határozott számnevek utáni egyeztetés eltéréseiről (Horváth 2003: 670).

A határozott számnevek körében – akárcsak Dömötör Adrienne vizsgálata (2011: 165, 173) – a TMK. arról tanúskodik, hogy az ómagyarhoz képest a középmagyarban jelentősen visszaszorul a többes szám használata. Utána viszont Dömötör elemzésének tanúsága szerint (2011: 166–7, 173) az újmagyar kor első felében a többes szám arányának némi növekedése tapasztalható.

A nem határozottak utáni egyeztetésben a TMK.-ban az ÓMK.-hoz képest megritkul a többes szám használata; sokkalta kisebb mértékben, mint a határozott számnevek után, de a visszaesés így is szignifikáns, a Dömötör által mérténél nagyobb.

A középmagyar kor egyes évszázadait illetően Dömötör Adrienne (169–70) a nem határozottak utáni használatban a többes szám fokozatos térhódítását figyelte meg; a 18. században már valamivel meg is előzte az egyes számot. Előretörése az újmagyar kor első felében nem folytatódott, de nagy gyakorisága megmaradt (Dömötör 2011: 170). – A TMK. statisztikája a középmagyar kor szakaszaival kapcsolatos diakrón változás tényét nem erősíti meg.

Mіндеzt mérlegelve úgy ítélem meg, hogy a két elektronikus korpusz vallomása nem cáfolja Dömötör Adrienne vizsgálati eredményeit, de hasznos, érdekes adalékokkal finomítja és bővíti őket. Egyetérték Dömötör Adrienne véleményével: „A vizsgált korszakokból kapott eredmények egyértelművé teszik: csak az újmagyar kor közepe utánról várható válasz arra a kérdésre, hogy mikor zökkent vissza – a mai magyar köznyelvre jellemzően – kizárólagos egyes számba a határozott számnevek jelzett szava. Ahogyan arra is, hogyan alakult ki a nem határozott számnevek mellett mára szintén uralkodó egyes szám és a néhány típusban elfogadott egyes szám / többes szám váltakozás” (2011: 173). Hozzáteszem: mindenesetre érdemes volna meghallgatni egy harmadik korpusz vallomását a 19. század második felének nyelvhasználatáról. Ezt a jövőbeli feladatot az említett kérdések vizsgálata mellett azért is vonzónak tartom, mert a nyelvtörténeti kutatások a 19. század második felét általában elhanyagolják, így értékes lépést lehetne tenni ennek a hiányosságnak a felszámolásában.

KORPUSZOK

ÓmK. = Ómagyar korpusz. <http://omagyarkorpusz.nyttud.hu/>
 TMK. = Történeti magánéleti korpusz. <http://tmk.nyttud.hu/> és http://tmk.nyttud.hu/2/userguide_nav.html
 (Letöltések: 2015. április–május.)

SZAKIRODALOM

- E. Abaffy Erzsébet 1964. Mondattani problémák a XVI. században. A jelző és a jelzett szó számbeli egyeztetéséről. *Magyar Nyelv* 60: 155–61.
- Dömötör Adrienne 2011. Egyes és többes számot váltakoztató jelzős szerkezetek a kései ómagyarban, a középmagyarban és az újmagyar kor első felében. *Magyar Nyelv* 107: 160–75.
- É. Kiss Katalin (szerk.) 2014. *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Elekfi László 1955. Az összes mint jelző. *Magyar Nyelv* 51: 349–54.
- S. Hámori Antónia 1995. A mennyiségjelzős szerkezetek. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 351–5.
- Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási mondattani jelenségek. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 362–74.
- Horváth László 2003. A mennyiségjelzős szerkezetek. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 467–8, 670.
- Horváth László 2013a. *Összes, többi, némely, csupa*: számhasználati diakrón korpuszvizsgálat. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 69–84.
- Horváth László 2013b. Egyeztetési vizsgálódás 20. századi drámákban. *Magyar Nyelvőr* 137: 172–92.
- Imre Samu 1953. Helyes-e és hogyan helyes az összes használata? *Magyar Nyelv* 49: 156–65.
- MTSz. = Magyar történeti szövegtár [1772–2000]. <http://www.nyttud.hu/hhc>
- Németh Miklós 2008. Egy szintaktikai váltakozás tipológiája és szociális terjedése. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 141–55.
- NymKk. II. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rácz Endre 1968. A mennyiségjelző. In: Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest. 342–3.
- Rácz Endre 1980. Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal a mondategységen belül. *Magyar Nyelvőr* 104: 257–73.
- Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tompa József 1985a. Mennyiségjelzős szók egyes vagy többes száma. In: *NymKk. II*. 149–50.
- Tompa József 1985b. Minőségjelzős szók egyes vagy többes száma. In: *NymKk. II*. 173.

Horváth László

tudományos főmunkatárs
 MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Horváth, László

The testimony of two corpora

A One of the widely known typological features of Hungarian, inherited from Proto-Finno-Ugric, is that noun phrases modified by numerals or other quantifiers are morphologically in the singular, rather than the plural. This type of number agreement applies in the present-day standard, and was most probably also characteristic before the Conquest and throughout the period of Proto-Hungarian. Its uniform occurrence was then muddled in Old Hungarian due to the influence of Latin. After

---

that, language use remained variable for many centuries to come with respect to the choice between singular and plural in quantified noun phrases. The present paper reviews the relevant literature and then discusses the competition between singular and plural in Old and Middle Hungarian on the basis of two electronic corpora of historical texts that were compiled and developed in the Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences. The analysis explores diachronic changes in terms of both quantitative and qualitative criteria. It pays special attention to differences across types of quantifiers, differences across genres, and individual characteristics of the sources.

Keywords: electronic historical corpora, types of quantifiers, variability in number, diachronic and genre-based differences